

KAARSLICHT

Lang was het de enige bron van verlichting, en desondanks is kaarslicht altijd al omgeven geweest met een halo van geheimzinnigheid. Voor kunstenaars was het bovendien een vehikel om hun kunnen te tonen, waarin virtuositeit en sfeer een geweldig verbond aangaan.

02
GOYA HAD EEN HOED
Mariëtte Haveman

08
VERDEKT OPGESTELD
Miriam Paloni en Ingmar Reesing

18
HET NACHTJE VAN GESINA
Ger Luijten

22
HISTORISCH KLOPPEND KAARSLICHT
Annemiek Overbeek

24
SCHADUWEN OP HET BALDAKIJN GODFRIED SCHALCKEN
Laurens Meerman

32
WARMER MARMER
Arjan de Koomen

52
UIT DE KEUKEN VAN DE KUNSTGESCHIEDENIS

- Aangekocht voor de collectie Fusien Bijl de Vroe over Beckmanns portret van de familie Lütjens
- Uitgelicht Matthias Ubl over *Vergeet me niet*, renaissanceportretten in het Rijksmuseum

Dit Kunstschrift is gemaakt naar aanleiding van de tentoonstelling *Kaarslicht*, die op 13 november 2021 opengaat in Museum Gouda.

Werken in dit Kunstschrift gemarkeerd met ● zijn op de tentoonstelling te zien.

LEZING

Op 20 december aanstaande geeft conservator Ingmar Reesing speciaal voor lezers van Kunstschrift een lezing, gevolgd door een exclusief bezoek aan de tentoonstelling *Kaarslicht*. Meer daarover op p. 44.

KUNSTSCHRIFT is een tweemaandelijks uitgave van Kunst en Schrijven bv, Amsterdam/Rotterdam
65ste jaargang, nr. 5
oktober/november 2021

REDACTIE

• hoofdredactie
Mariëtte Haveman
• beeldredactie
Andrea Müller-Schirmer
• eindredactie
Ingrid Mersel
• redactieraad
Paul van den Akker
Ann-Sophie Lehmann
Laurens Meerman
Annemiek Overbeek
Margriet Verhoef
VORMGEVING
Omar Saïid
Saïid & Smale, Amsterdam

REDACTIE

Kunstschrift
Postbus 10859
1001 EW Amsterdam
06-40406607
info@kunstschrift.nl
www.kunstschrift.nl

LITHOGRAFIE EN DRUK
Wilco Art Books, Amersfoort

AANMELDEN VOOR EEN ABONNEMENT

www.kunstschrift.nl of
klantenservice@aboland.nl
Abonnementenland
Postbus 20, 1910 AA Uitgeest
+31(0)251-25 79 24

ABONNEMENTEN

• jaarabonnement (6 nummers) € 59,-
• kortingsabonnement 65+ € 56,-
• abonnement buitenland € 74,-
korting van € 1,50 bij betaling met automatische incasso
• studentenabonnement € 49,50
• proefabonnement (3 nummers) € 29,50
• losse nummers € 11,75 (exclusief verzendkosten)
• linnen bewaarband € 18,- (inclusief verzendkosten)

Voor opzeggingen van het abonnement hanteren wij een termijn van twee maanden. Adreswijzigingen ontvangen wij graag drie weken van tevoren op het mailadres info@kunstschrift.nl

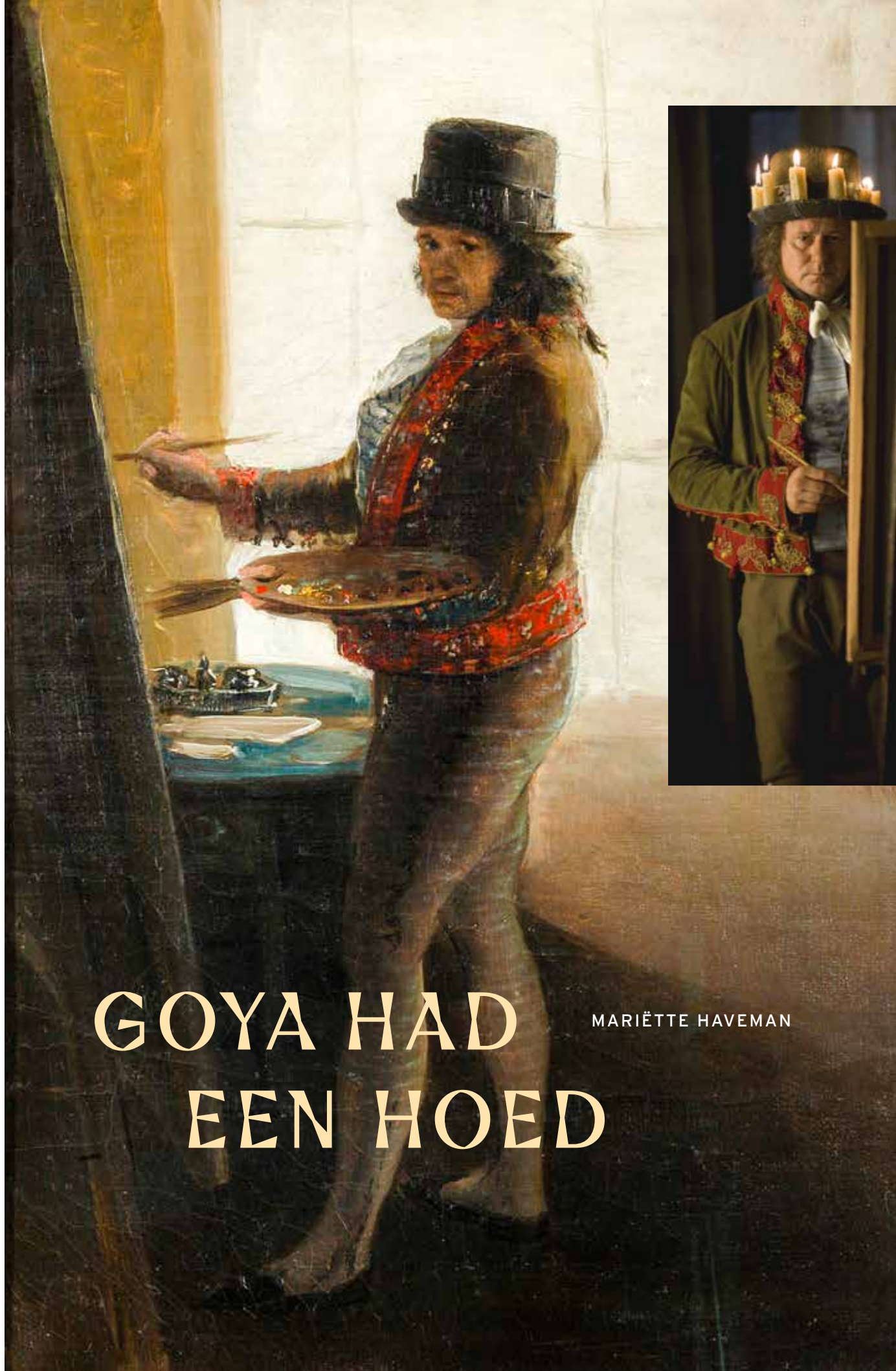
ISSN 0166-7297

AFBEELDING OMSLAG VOORZIJDE
Christiaan Jansz. Dusart, *Jonge man lezend bij kaarslicht*, 1645 • zie ook afbeelding 47

AFBEELDING OMSLAG ACHTERZIJDE
Detail van het middenpaneel van Robert Campin (toegeschreven aan), *Mérode-altaarstuk*, ca. 1427-1432 • The Metropolitan Museum of Art, New York

AFBEELDING INHOUDSPAGINA
Barent Fabritius, *Lezende jongen bij kaarslicht*, 1650-1655 • pen in bruin en penseel in bruin, 23,4 cm x 20,7 cm • Rijksmuseum, Amsterdam

GOYA HAD EEN HOED

MARIËTTE HAVEMAN

Goya had een hoed waarvan de rand was afgezet met kaarsen. Die hoed staat afgebeeld op een klein zelfportret van 40 x 28 centimeter, waarop de kunstenaar bezig is met een groot doek [1]. Het raam achter hem is geblindeerd om het Spaanse zonlicht te temmen, de hoed staat half in tegenlicht, en daardoor moet je goed kijken om ze te zien. Maar ze staan er echt, de kaarsjes, en heel rijtje op de rand van zijn hoed. Eerder kerstboomkaarsjes dan de lompe kaarsen die filmer Miloš Forman op de hoed van zijn fictieve Goya plantte, als zinnebeeld voor de demonen

die de kunstenaar kwelden [2]. Volgens een onbevestigde legende had ook Van Gogh zo'n hoed. De fictieve Van Gogh had er zeker een, net als de fictieve Goya, en het mannetje van Teun Hocks, die de kaart des levens probeert te ontcijferen [3]. Voor hen fungeert de hoed als een middel om de grote duisternis te bestrijden. Er is een eigenaardig en omstreden zelfportret van Van Gogh waarop hij zichzelf lijkt te hebben afgebeeld als kaarsvlam [4]. Ook al is dit een fictieve Van Gogh, de versmelting van de kaarsvlam en het heilige vuur van de kunst is hier zonneklaar.

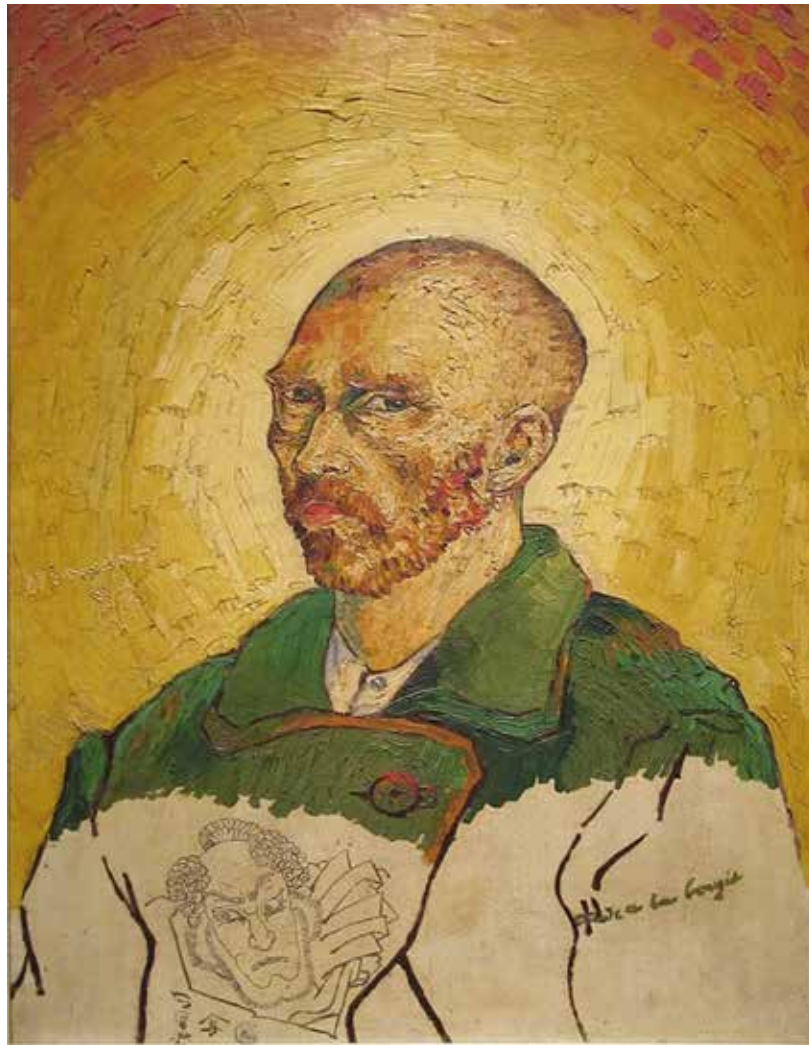
1 **Francisco de Goya**
Zelfportret in het atelier,
ca. 1795 • olieverf op doek,
40 x 27 cm • Museo de
Real Academia de San
Fernando, Madrid

2 Filmbeeld uit *Goya's
Ghosts*, 2006, regie:
Miloš Forman

3 **Teun Hocks**
203 *Untiteld*, 2003 •
olieverf op sepiagetinte
barietdruk, 113,5 x 154 cm
• particuliere collectie

Ook al is dit een fictieve Van Gogh, de versmelting van de kaarsvlam en het heilige vuur van de kunst is in dit portret zonneklaar

4 Vincent van Gogh (voorheen toegeschreven aan), *Studie bij kaarslicht*, 1888 (?) • particuliere collectie

Dit is een onderwerp waar het puur praktische en het zeer hooggestemde elkaar soms zonder overgang ontmoeten. Van Goya – de echte – weten we dat hij zijn kaarsdoek gebruikte om in de uren na zonsondergang door te kunnen werken. Hij moest wel, zoals alle kunstenaars voor hem.

Maar kaarslicht is van nature betrouwbaar noch stabiel. Het is extreem veranderlijk, het flakkert en walmt; kaarsen branden op waardoor het toch al schamele lichtbronnetje zich verplaatst, tot het verdwijnt. Het tovert eigen vormen en eigen texturen: wangen veranderen in satijn, handen worden bloedrood op zwart. En kaarslicht heeft een innig verband met de slagschaduw, waardoor neuzen en oren worden verlengd of juist verkort, contouren verhard en gezichten halverwege verdwijnen. Kaarslicht spreekt een eigen visuele taal, met rare uitschieters en dramatische effecten. Daarbij speelt het met ons onderbewustzijn, dat gehecht

is aan overzicht en evenwicht, en overal iets achter zoekt. Het is een wonder dat kunstenaars bij zulk licht überhaupt iets voor elkaar kregen dat de volgende ochtend ook nog kon standhouden. Maar het schijnt zo te zijn, getuige de vele tekeningen en schilderijen waarin we zo'n kunstenaar bij een enkele kaars aan het werk zien.

In de eeuwen voor de negentiende was de walmende pit, gedoopt in olie of was, de enige lichtbron, en daarom is het opmerkelijk dat datzelfde kaarslicht ook toen al omgeven was met een geur van mysterie. Wie zijn dierbare dode eer wilde brengen, ontstak een kaarsje; heilige of heel deftige doden kregen er veel. Zo was dat, eeuwenlang. En nog steeds, nu licht alomtegenwoordig is en duisternis schaars, is het sacrale of spirituele nergens beter door op te roepen dan door de beweeglijke, kleine kaarsvlam. Voor praktische doeleinden is die kwaliteit een nadeel, maar voor kunstenaars die

5 Pablo Picasso *Kruik, kaars en emailen pan*, 1945 • olieverf op doek, 82 x 106,5 cm • Centre Pompidou, Parijs

ons willen meenemen naar een fictieve wereld, schept het geweldige mogelijkheden. Dat is een reden waarom kunstenaars ook vroeger graag speelden met het grillige vlammetje dat gezichten zacht maakt, en dat zo zichtbaar weerkaatst in elk oppervlak dat zich daartoe leent. Het vergt een bijzondere virtuositeit om deze vorm van verlichting aan te durven: vreemde dingen te laten gebeuren in een miniatuurwereld die toch overtuigt.

Er is in dat verband nog iets dat kaarslicht van nature met zich meebrengt, altijd al, en dat lijkt de kern van dit onderwerp: intimiteit. De kaarsvlam biedt een beslotenheid waar niemand immuun voor is. Dat is een reden dat dit effect zo graag en veel is uitgebeeld, in alle mogelijke variaties. Het is moeilijk, het geeft rare effecten, en het tovert iets gewoons – een kamer met mensen – onmiddellijk om tot een drama. 'Hier broeit iets.' Of, zoals Laurens Meerman het mooi formuleert in dit

Kunstschrift: het is een vorm van belichting die heel sterk de illusie van een wereld in het klein versterkt. Waar een kaarsje brandt, is leven.

In de hedendaagse kunst is kaarslicht schaarser, om dezelfde reden: de natuurlijke charme van het onderwerp wordt door kunstenaars eerder gemeden dan gezocht. Behalve in de grote wijkplaats van de film. Daar branden de kaarsen uitbundiger dan enige zeventiende-eeuwse kunstenaar voor mogelijk had gehouden, met behulp van de meest ingenieuze technieken. Het is grappig te lezen hoe filmers als Alfred Hitchcock en Stanley Kubrick met behulp van speciale lenzen, lampen en afgedekt daglicht de betovering wisten terug te vinden, van het intieme, het alledaagse en het mysterieuze kaarslicht.

Mariëtte Haveman is hoofdredacteur van Kunstschrift

Kaarslicht spreekt een eigen visuele taal, met rare uitschieters en dramatische effecten. Het speelt met ons bewustzijn, dat gehecht is aan overzicht en evenwicht, en overal iets achter zoekt. En het vergt een bijzondere virtuositeit en gevoeligheid voor sfeer en effect om deze vorm van verlichting aan te durven.

6 El Greco
Een jongen blaast op een
sintel, 1571-1572 • olieverf
op doek, 60,5 x 50,5 cm •
Museo di Capodimonte,
Napels

>7 John Singer Sargent
Het verjaardagsfeest, 1887
• olieverf op doek, 61 x
73,7 cm • The Metro-
politan Museum of Art,
New York

